

Elektron demokratiyanın formalaşdırılması mexanizmləri və elektron vətəndaş problemləri

Rasim Əliquliyev¹, Fərhad Yusifov²

^{1,2}AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

¹rasim@science.az, ²farhadyusifov@gmail.com

Xülasə – Elektron dövlət strategiyası və elektron demokratiyanın formalaşdırılmasına dair qabaqcıl təcrübə kimi Finlandiya təcrübəsi analiz olunur. Elektron demokratiyanın mexanizmləri, elektron vətəndaş problemləri araşdırılır və bəzi konseptual yanaşmalar, təkliflər verilir.

Açar sözlər - informasiya cəmiyyəti, elektron dövlət, elektron demokratiya, elektron vətəndaş

I. GİRİŞ

Bütün dünyada dövlət orqanları vətəndaşlar və şirkətlər üçün elektron dövlət (e-dövlət) xidmətlərinin imkanlarını və funksionallığını genişləndirərək həmin xidmətlərin İnternet vasitəsilə təklif olunmasını əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasına nail olmuşlar. E-dövlət sahəsində gələcək perspektivləri müəyyənləşdirən əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi, e-dövlət layihələrinin icrası zamanı yaradılan sistemlərin inteqrasiyası, elektron demokratiya, informasiya təhlükəsizliyi, fərdi məlumatların mühafizəsi, rəqəmsal fərqlilik, e-dövlətin ölçülməsi, e-vətəndaş və enerji təhlükəsizliyi problemlərini göstərmək olar.

E-dövlət, bütövlükdə demokratiyanın inkişafı üçün yeni imkanlar yaradır. O, əhali və vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə hakimiyyət orqanlarının qarşılıqlı informasiya əlaqəsini təmin edən İKT-nin imkanlarına əsaslanır. E-dövlət İnternet vasitəsi ilə vətəndaşlar, vətəndaş cəmiyyəti və biznes-strukturları ilə icra hakimiyyəti strukturlarının qarşılıqlı əlaqə sistemini təşkil edir. Müxtəlif ölkələrdə hökumətin fəaliyyətinə İKT-nin tətbiqi, dövlət informasiyasının şəffaflığı və əlyətərliliyi, əhali və hakimiyyət orqanları arasında əks əlaqə prinsipi, qəbul edilən qərarlar üçün dövlətin məsuliyyəti və s. kimi məsələlər e-dövləti səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdir.

Təbii ki, zaman keçdikcə informasiya cəmiyyətinə keçid, demokratik dəyərlərə əsaslanan e-dövlət strategiyası dövlət modelinin tədricən dəyişməsinə, vətəndaş və biznes strukturlarının payının artmasını, hökumətin payının isə minimuma enməsinə şərtləndirir.

II. ELEKTRON DEMOKRATIYANIN REALLAŞDIRILMASI MEXANİZMLƏRİ VƏ ELEKTRON VƏTƏNDAŞ PROBLEMLƏRİ

Elektron demokratiya (e-demokratiya) dedikdə, vətəndaşların ictimai-siyasi fəaliyyətinin elə təşkili forması başa düşülür ki, İKT-nin imkanlarından geniş istifadə olunması ilə, istər vətəndaşların öz aralarında, istərsə də, vətəndaşlarla dövlət strukturları, vətəndaş cəmiyyəti və biznes sektoru arasında yeni səviyyədə daha effektiv münasibətlərin

formalaşmasını təmin edir [1-3]. Başqa sözlə, demokratik institutların gücləndirilməsi, ictimai və siyasi fəaliyyətdə vətəndaşların iştirakının genişləndirilməsi üçün İKT-dən istifadə e-demokratiyanın mahiyyətini təşkil edir. E-demokratiya dövlət idarəçiliyində vətəndaşların fikirlərinin nəzərə alınması və vətəndaşlar ilə təşkilatların siyasi münasibətlərə və proseslərə cəlb olunmasını nəzərdə tutur. Bu mərhələdə isə vətəndaşların ictimai-siyasi proseslərdə nə dərəcədə yaxından iştirakı e-vətəndaş problemləri ilə xarakterizə olunur.

E-demokratiya təşəkkül tapmasının ilkin mərhələlərindən başlayaraq, vətəndaşların dövlət qurumlarının ictimai baxımdan əhəmiyyətli informasiyasına çıxış imkanının təmin olunması ilə, eləcə də, hökumətin bu və ya digər qərarları ilə bağlı səs vermək imkanını təqdim etməklə məhdudlaşır [2-4]. Sonrakı təkamül hər iki tərəfin - vətəndaşla hökumətin imkanlarını genişləndirir və vətəndaşlarda ictimai-siyasi proseslərdə iştirak səviyyəsini sərbəst şəkildə seçmək imkanının yaranmasında təzahür edir.

E-demokratiyanın reallaşdırılması mexanizmlərinə aşağıdakılar aiddir [1,2]:

- elektron səsvermə (mobil telefonla səsvermə, İnternet-seçki və s.);
- onlayn rejimdə ictimai-siyasi mövzuda məsələlərin və sosial əhəmiyyət kəsb edən problemlərin kollektiv müzakirəsi mexanizmləri;
- onlayn icmaların, qrupların, sosial şəbəkələrin formalaşdırılması mexanizmləri;
- vətəndaşların təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi mexanizmləri;
- hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinə vətəndaşların nəzarəti mexanizmləri və s.

E-dövlətin texnokratik cəmiyyət kimi xarakterizə etsək, yəni texnologiyaların hakim olduğu cəmiyyət adlandırsaq, e-dövlətin, e-demokratiyanın, e-vətəndaşın formalaşması prosesində IT üzrə alimlər və mütəxəssislər yaxından iştirak etməsini də vacib saymalıyıq. İnformasiya cəmiyyəti inkişaf etdikcə kəmiyyətə (oxlokratiya) əsaslanan demokratiya-dan keyfiyyətə (meritokratiya) əsaslanan demokratiyaya keçid baş verməsi labüd görünür.

Təmsilçi demokratiya konkret məkan və zamanın demokratiyasıdır (seçimlər müəyyən dövrlərdə keçirilir). Birbaşa demokratiya məkandan və zamandan asılı deyil, hər yerdə və hər zaman fəaliyyətdədir (məs.: Wiki-demokratiya, sosial şəbəkələr və s.). Bu isə vətəndaşların dünyanın hansı

ölkəsində olmasından asılı olmayaraq e-dövlətin formalaşmasında və idarə olunmasında iştirak etməsi deməkdir.

E-dövlətdə seçilənin keyfiyyəti (intellektual səviyyəsi) seçicilərin keyfiyyətindən (intellektual səviyyəsindən) asılıdır. Aqrar, sənaye cəmiyyətlərində seçki prosesinin təşkili çox böyük təşkilatı, maliyyə və digər problemlərlə qarşılaşdığından, informasiyanın yayılması, seçicilərlə seçilənlər arasında operativ interaktiv münasibətlərin çətinliyi və s. kimi səbəblərdən cəmiyyətə əsaslanan demokratiyanın alternativini yox idi. Cəmiyyətə əsaslanan demokratiyada seçicinin yaşı və yaşadığı ünvan əsas götürülürdü, yəni onun intellektini, təfəkkürünü xarakterizə edən parametrlər nəzərə alınmırdı. Bir sözlə, seçicilərin səsəsinə heç bir fərq qoyulmurdu.

Biliklər cəmiyyətində seçicilərin və seçilənlərin ümumi intellektini nəzərə almaqla seçkinin nəticəsi hesablanı bilər. Yəni intellekt əmsalı yüksək olan seçicinin intellekt əmsalı az olan seçiciyə nəzərə daha çox səsə malik olması tətbiqi mümkün bir alternativdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ictimai münasibətlərin təşkili forması kimi, dövlət cəmiyyətdə çoxpilləli bir üstqurumdur (şaquli münasibətlər sistemi). Vətəndaş cəmiyyəti isə insanlar arasında qeyri-məhdud olaraq qurulan münasibətlər sistemidir (üfüqi münasibətlər sistemi). Bu prinsiplərdən çıxış edərək cəmiyyətin daxili münasibətlər sistemi formalaşdırılır.

Obrazlı desək, demokratiyanın əsas valyutası informasiya və kommunikasiyadır. Bunlar olduğu halda vətəndaşlar təşkilatlanır, özünü idarəetmə prinsipini tətbiq etməyə başlayır və e-vətəndaş formalaşır. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında sosial şəbəkələr, bloqlar və s. mühüm rol oynayır. Vətəndaş cəmiyyəti yəni, üfüqi münasibətlər sistemi formalaşdıqca, özünü idarəetmə imkanları (bələdiyyələr, QHT-lər və s.) yaranır. Yəni bələdiyyələr və vətəndaş cəmiyyəti institutları dövlətin bəzi funksiyalarını öz üzərinə götürür. Digər funksiyaları (istehsal, satış və s.) isə biznes sektoru həyata keçirməyə başlayır.

Qeyd olunanlarla yanaşı, informasiya cəmiyyətinə keçidin sadəcə olaraq dövlət idarəetməsinə dair mövcud proseslərin avtomatlaşdırılmasını deyil, həmçinin onların konkret vətəndaşların maraqları və korporativ maraqlar əsasında yenidən qurulmasını da tələb edir. Bu səbəbdən də hazırda, birbaşa e-demokratiya layihələri biznes sektoru tərəfindən ciddi dəstək ala bilmirlər.

III. E-DEMOKRATIYANIN FORMALAŞDIRILMASINA DAİR FİNLANDIYA TƏCRÜBƏSİ

E-dövlət quruculuğu və e-demokratiyanın formalaşdırılmasına dair qabaqcıl təcrübə kimi Finlandiya dövlətinin təcrübəsini təhlil etsək, Finlandiyada uzunmüddətli e-dövlət strategiyası 2006-cı ildə qəbul edilmişdir və 2007-2015-ci illəri əhatə edən Biliklər cəmiyyətinə dair milli strategiya (“*National Knowledge Society Strategy 2007-2015*”) adlı sənədlə təsdiqlənmişdir [5]. Bu strategiyanın məqsədi 2015-ci ilədək Finlandiyanı “beynəlxalq səviyyədə cəlbedici, insani dəyərlərə söykənən, rəqabətədavamlı biliklə və ən yüksək səviyyəli

xidmətlər göstərən” bir ölkəyə çevirməkdir. Həmin məqsədə nail olmaq üçün strategiya 4 strateji təşəbbüsü əsas götürür [6]:

- “Finlandiyalı insanların maraqları nəzərə alınmaqla, rəqabətədavamlı xidmətlər göstərən cəmiyyətə çevirmək”
- “İdeyaları məhsula çevirmək və innovasiya sistemində islahatlar aparmaq”
- “Səlahiyyətli və biliklərə yiyələnən fərdlər, əmək kollektivləri”
- “Qarşılıqlı uzlaşan informasiya cəmiyyəti infrastrukturunu və informasiya cəmiyyətinin əsası”

Bununla yanaşı, 2009-cu ildə 2009-2012-ci illər üçün e-xidmətlərin və e-demokratiyanın inkişafı etdirilməsi məqsədilə milli fəaliyyət planı kimi *SADe (eServices and eDemocracy project)* proqramı yaradılmışdır [7]. Fəaliyyət planının məqsədi aşağıdakılardır [8]:

- 2013-cü ilə qədər elektron vasitələrin köməyi ilə vətəndaşlara və biznes sektoruna tam şəkildə elektron xidmətlərinin göstərilməsini təmin etmək;
- dövlət idarəçiliyində informasiya sistemlərinin uyğunluğunu və qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək;
- “vahid pəncərə” prinsipi əsasında müraciət edənlərin dövlət xidmətlərinə çıxış imkanını təmin etmək.

Proqramın irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi və görülən işlər haqqında 2010-cu ildə “2009-cu il SADe xidmət və layihələr hesabatı” (SADe Services and Project report 2009) nəşr olunmuşdur [9]. Bu hesabat 2009-2012-ci illərdə informasiya cəmiyyətinin inkişafını sitimullaşdırmaq məqsədilə e-xidmətlərin və e-idarəetmənin əsas planına və ölçülməsinə dair təklifləri özündə əks etdirir.

“Vahid pəncərə” prinsipi əsasında *Suomi.fi* portalı yaradılmışdır [10]. Portal dövlət və yerli özünü idarəetmə orqanlarının onlayn xidmətlərinə bir nöqtədən çıxış imkanı verir. 2002-ci ildə yaradılan portal Finlandiya haqqında geniş spektrli informasiya təqdim edir. Portala yüklənilən bilən formada gündəlik həyatda baş verən məlumatlar əlavə olunur və mütləmədi yenilənir.

Biznes sektoru üçün *yritysSuomi.fi* portalı yaradılmış və bütün müəssisələr haqqında informasiya yerləşdirilmişdir [11]. Eləcə də, Finlandiyanın rəsmi verilənlər bazası hesab olunan *Finlex*-də yerləşdirilən biznes qanunvericiliyinə sərbəst çıxış imkanı təmin olunmuşdur [12].

IV. NƏTİCƏ

E-demokratiya vətəndaşların fikirlərinin nəzərə alınması və vətəndaşlar ilə təşkilatların siyasi münasibətlərə və proseslərə cəlb olunması deməkdir. Bu mərhələdə isə vətəndaşların ictimai-siyasi proseslərdə nə dərəcədə yaxından iştirakı e-vətəndaş problemləri ilə xarakterizə olunur. Mövcud elmi ədəbiyyatın analizi göstərir ki, bəzi hallarda e-dövlət quruculuğu strategiyası ilə e-demokratiya konsepsiyası arasında ziddiyyətlər müşahidə olunur və haqlı olaraq tənqidə, müzakirələrə səbəb olur. Bunun nəticəsidir ki, son zamanlar elmi ədəbiyyatda İKT əsasında dövlət idarəetmə sahəsində islahatların keçirilməsi üçün əsas olan e-dövlət konsepsiyası dominantlıq edir.

ƏDƏBİYYAT

- [1] A.A.Чеботарева, Механизмы электронной демократии: возможности и проблемы их реализации в Российской Федерации, www.scli.ru
- [2] A.-V. Anttiroiko, Building Strong E-Democracy - The Role of Technology in Developing Democracy for the Information Age, Communications of the ACM September, vol. 46, No. 9, 2003, pp. 121-128
- [3] A. Meier, eDemocracy & eGovernment. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg, 2012
- [4] M. Hilbert, The Maturing Concept of E-Democracy: From E-Voting and Online Consultations to Democratic Value Out of Jumbled Online Chatter. In: Journal of Information Technology & Politics, vol. 6, 2009, pp. 87-110
- [5] "FI: National Knowledge Society Strategy 2007-2015", www.epractice.eu
- [6] Finnish government IS Strategy, <http://valtioneuvosto.fi>
- [7] "eServices and eDemocracy programme (SADe, in Finnish)". www.vm.fi
- [8] ePractice editorial team (January 2010). "FI: Update on eServices implementation in 2009". <http://epactice.eu/en/news/304700>
- [9] "SADe Services and Project Report 2009". www.vm.fi
- [10] One adress for citizens' services, www.suomi.fi
- [11] Enterprise Finland, www.yrityssuomi.fi
- [12] ePractice editorial team."eGovernment Factsheet – Finland – National infrastructure". <http://epactice.eu>